

NOBILIS CAHIER 11

Verstild

*Tien kunstenaars zien het
Fochteloërveen*

Verstild

NOBILIS CAHIER 11

Verstild

Tien kunstenaars zien het Fochteloërveen

Het centrum voor prentkunst in Fochteloo van de Stichting Nobilis kiest in het jaar van Culturele Hoofdstad 2018 voor een bijzonder project. Tien prentkunstenaars van naam werden uitgenodigd om zich bij het maken van een prent te laten inspireren door het prachtige natuurgebied het Fochteloërveen (schrijfwijs ook: Fochteloöërveen).

Verstild. De titel verwijst naar de stilte die je overvalt als je in dit 3200 hectare grote natuurgebied van Natuurmonumenten bent. Je wordt er ook stil van binnen van, als je jouw digitale wereld even thuis laat. De titel verwijst ook naar het woord still, dat we uit de filmwereld kennen. Een film still geeft aan dat een doorgaande gebeurtenis even stil wordt gezet, alsof er niets anders meer toe doet dan dat ene moment. Beeldend kunstenaars en fotografen leggen een moment vast. Elke deelnemende kunstenaar in ons project kiest zijn eigen beeld en wil ons daarmee iets laten zien en ons er iets mee vertellen dat groter is dan dat ene beeld.

Eigenlijk zou je de ondertitel nog langer kunnen maken: Tien kunstenaars zien het Fochteloërveen met eigen ogen en op eigen wijze. Dat zorgt ervoor dat het een verrassende tentoonstelling is geworden, waarvan deze catalogus getuigt. Zeven kunstenaars maakten meerdere prenten in het Fochteloërveen. Het verzoek aan iedere kunstenaar was ook ander recent werk te tonen, zodat de bezoekers zouden kunnen ervaren dat de Fochteloërveen-prent werkelijk deel uitmaakt van het oeuvre van de kunstenaar, waar hij/zij aan werkt en niet een gelegenheidsprent is.

Het centrum voor prentkunst in Fochteloo wil zich met dit project verbinden met haar natuurlijke omgeving. Het idee werd geboren in een gesprek tussen Reinder Homan, Beint Koopstra en Pieter Jonker. Snel was er een lijst gemaakt van favoriete kunstenaars, rekening houdend met een spreiding in grafische technieken, in figuratie en abstractie, in jong en oud en man en vrouw. De favorieten zeiden tot grote opluchting van de bedenkers ja tegen het plan. Tien kunstenaars zeggen wij hartelijk dank voor hun inspanningen en medewerking en met gepaste trots noemen wij hun namen: Cees Andriessen, Siemen Dijkstra, Peter O. Gerrits, Reinder Homan, Christiaan Kuitwaard, Anneke Kuyper, Peter Lazarov, Erik van Ommen, Grietje Postma en Antje Veldstra.

Na Fochteloo gaat de tentoonstelling op reis naar twee bijzondere locaties. Eerst naar Ameland Kunstmaand en daarna naar het ACEC-Gebouw in Apeldoorn.

Zo'n plan voor een tentoonstelling en een catalogus kost veel geld. Het centrum voor prentkunst dankt hartelijk de provincie Fryslân, Ooststellingwerf Fonds, Johan Veenstra Stichting, Bettie Wiegman Fonds, Stichting Bercoop Fonds en een particuliere schenker die onbekend wil blijven. Dank geldt ook voor Exlibriswereld, die de catalogus meestuurt met het tijdschrift *Grafiekwereld*.

De foto's aan de binnenzijde van het omslag zijn van Cor van Vlijmen uit Amsterdam, die in de vroege zeventiger jaren de zwart-wit foto's in het Fochteloërveen maakte.

Heel gelukkig prijst het bestuur van de Stichting Nobilis zich met de medewerking van mevrouw Judith Bouma-Litjens, die aangetrokken is als projectleider voor het natuurdeel van ons project. Als natuurfotografe en als kenner van haar Fochteloërveen levert zij niet alleen een belangrijke bijdrage in tekst en foto aan de catalogus, maar zij verzorgt tijdens de expositie-periode ook wandelingen in het Fochteloërveen en powerpointpresentaties. Voor deze activiteiten verwijzen wij naar de website stichtingnobilis.nl en dan onder de button Nieuws vindt u actuele informatie over de randactiviteiten, die kunst en natuur zullen verbinden.

De hemel koepelt er boven een geweldige ruimte

Het is wonderbaarlijk dat zo weinig kunstenaars in het verleden de weg hebben gevonden naar het Fochteloërveen. Zelfs Jac. P. Thijsse komt met zijn album *Friesland* (1918) niet in het Fochteloërveen. Jan Voerman Jr. maakt wel prachtige aquarellen in het zuidoosten van de provincie, maar niet in het veen. Zou dat te maken hebben met het feit dat pas in 1938 Natuurmonumenten de eerste honderdvijftig hectare van dit gebied aankocht? In 1956 schrijft Rinke Tolman (1891-1983) het plaatjesalbum van Kanis en Gunnik *De Luister van Zuid Friesland*. De koffiebrander kiest als illustrator Rein Stuurman (1900-1984). Hij maakt aquarellen voor dit album. Rein Stuurman is een bekende naam in de wereld van natuurillustraties. Velen kennen hem van de vogelgids *Zien is kennen*, uitgegeven bij Schoonderbeek. Over het werk van Stuurman verschenen twee belangrijke boeken: *Rein Stuurman. Een leven met vogels* (2016) en *Rein Stuurman. De vogelschilder van Zien is Kennen* (2005). Naast tekenaar werkte hij met olieverf en aquarel, maar ook de houtsnede en het scraperboard waren favoriete technieken voor hem.

Rinke Tolman, Fries van geboorte, zou onderwijzer worden. Dat lukte niet en hij belandde in de journalistiek. Meer en meer zou hij zich ontwikkelen als auteur over de natuur. Hij werkte voor de oorlog al mee aan de prachtige boeken van uitgever A.G. Schoonderbeek Laren en aan diens tijdschriften. In het album *De Luister van Zuid Friesland* verhaalt hij over het Fochteloërveen, dat gelukkig niet het slachtoffer werd van grootscheepse en systematische verveningen om turf te winnen voor export.

Tolman schrijft in 1956: 'Het is dan ook te begrijpen, dat in 1938 ieder, die van onvervalste natuur houdt, van blijdschap in de handen klapte, toen Natuurmonumenten 150 ha van het Fochteloëse veen wist aan te kopen. In latere jaren kon het nieuwe bezit zelfs met 50 ha worden uitgebreid. Men vindt het terrein in de driehoek Fochteloo – Appelscha – Veenuizen, zodat een flink aaneengesloten restant van een zeldzaam geworden bodemformatie voor 't nageslacht kon worden bewaard. De verwerving is, zowel landschappelijk als biologisch, van zeer groot belang, temeer daar ook in 't buitenland dit landschapstype nog maar hier en daar voorkomt. De geleerden kunnen nu de groei van zo'n z.g. levend hoogveen op de voet volgen en precies nagaan door welke factoren de ontwikkeling daarvan zich voltrekt. Het gebied kenmerken geen grote hoogteverschillen, maar het aantrekkelijke ervan is, dat de hemel er koepelt boven een geweldige ruimte.'

Rein Stuurman, Valkruid. Op de heide kleurt het goud van deze fraaie plant.

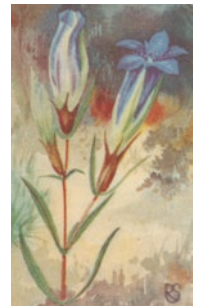
Rein Stuurman, Goudplevier. Lang handhaafde hij zich op Fochteloë's hoogveen.

Rein Stuurman, Klapekster. Hij prefeert op de heide alleenstaand den of berk.

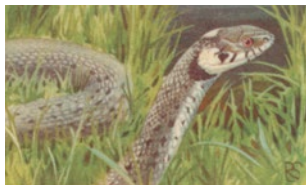
Rein Stuurman, Rondbladige zonnedauw. Insecteneter van de vochtige heiden.

Rein Stuurman, Klokjesgentiaan. Voornamelijk blauwe figuur van de vochtige heide.

Rein Stuurman, Wulp. Jubelend klinken zijn rollers boven de hoogveenheide.

Rein Stuurman, Ringslang. Soms zont het reptiel zich op een heidevoetpad.

Rein Stuurman, Grauwe kiekendief. Fraai mannetje vliegt boven het hoogveen van Fochtelo.

Rein Stuurman, Korhaan. Groteske vertoningen op de bolderplaats.

Rein Stuurman, Turfhopen komt men nog steeds tegen in 't Fochteloose hoogveengebied.

Tolman beschrijft vervolgens de planten- en vogel- en dierenwereld. Als het over de korhoenders gaat, dan gooit Tolman de remmen even los: 'Ook de korhen zit in 't struikheidedomein, als het lente is, op haar rossig gestippelde koffiekleurige eieren, maar voor het zover is, hebben op de bolderplaatsen de heethoofdige hanen met hun liervormige staart en een onderstaart, die oplicht als een grote witte roos en die scherp uitkomt tegen het flonkerend blauwzwart van hun overige klee, hun groteske zelfvertoon-spelen opgevoerd, waarbij imponeerhoudingen afwisselen met wonderlijke sis-, fluit- en boldergeluiden.' U begrijpt dat wij het betreuren dat deze vogel die zo verbonden was met het Fochteloërveen niet meer waargenomen kan worden. Twee beelden in Fochtelo herinneren aan deze bijzondere vogel: Anne Woudwijk met *Korhoen* (voor het Dorpshuis Et Legien) en smid Jan Nieborg maakte een beeld van twee balsende korhoenders (tegenover het café Het Korhoen).

Een andere vogel verdween ook als broedvogel: de goudplevier (wilster). In 1956 schrijft Tolman: 'Ruilverkaveling en 't ontginnen van woeste streken in 't algemeen waren de oorzaken, dat de elegante vogel met de goudvlekken van de lijst der Nederlandse broedvogels moest worden geschrapt. In Drente en De Peel vond men voor het laatst legsels in 1932, het laatste broedgeval in Fochtelo dateert van 1937.' Gelukkig is anno 2018 het aantal kraanvogels groeiend. Tolman beschrijft ook het feit dat de klapekster, die tot de klauwieren behoort en thans nog in het Fochteloërveen vertoeft, hun prooidieren op doorns of prikkeldraadpunten spietsen. Judith Bouma-Litjens legde deze bijzondere werkwijze op foto vast.

Pieter Jonker,
namens bestuur en vrijwilligers van Stichting Noblis, centrum voor prentkunst in Fochtelo

Tot slot een verwijzing naar twee publicaties over het Fochteloërveen:

- Herman Feenstra en Harke Kuipers, *Wat je met rust laat, kan groeien. Het Fochteloërveen*, 2012.
- Harke Kuipers, *Ongevouwen kraanvogels in haiku en beeld*, 2018.

En natuurlijk naar de website met prachtige foto's van onze projectleider Judith Bouma-Litjens: www.fochteloerveen.info.

Het Fochteloërveen, een uniek en bijzonder hoogveen gebied, met een 360° horizon die nagenoeg vrij van elk 'obstakel' is, uniek voor het Nederlandse landschap.

Levend hoogveen gebied

NOBILIS CAHIER 11
Verstild
Tien kunstenaars zien het Fochteloërveen

Het Fochteloërveen is het grootst overgebleven unieke levend hoogveen gebied in Nederland. Ook cultuurhistorisch gezien heeft dit veengebied een grote waarde. Denk hierbij aan de kolonie van Veenhuizen waarbij paupers in hun eigen onderhoud moesten voorzien door te werken op het land en in het veen. Maar ook de boekweitcultuur en het vroegere turfgraven én de nog zichtbare ontginning met de veenwijken (kanalen voor ontwatering) maken het tot iets bijzonders. Nog vóór de turfwinning in het Fochteloërveen werd al in de 17e eeuw boekweit verbouwd. Ze brandden de bovenste veenlaag af en de as diende als mest voor de boekweit. Dit wordt ook wel de veenbrand- of boekweitcultuur genoemd. De boeren zorgden voor snelle waterafvoer door middel van smalle greppeltjes, waardoor het levend hoogveen langzaam ging verdwijnen, want juist het veenmos heeft graag natte voeten. De nekslag voor de verdwijning van het levend hoogveen werd na de boekweitakkertjes de turfwinning.

In de 17^e eeuw werd de roep om brandstof groter en werden de hoogvenen voor turf afgegraven. Het Fochteloërveen, de kern, was het laatst aan de beurt. Voordat het compleet vernield werd, kwam steenkool als brandstof op de markt en werd het turfgraven overbodig. De turfblokken werden binnen een paar honderd jaar opgestookt in de kachels. Een turfblok van tien centimeter hoog is gevormd in honderd jaar en brandde maar zo'n tien minuten. In 1951 werd een turfstrooifabriekje in het Fochteloërveen in gebruik genomen die tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw nog gebruikt werd.

Het ontstaan van hoogveen

Hoogveen is ontstaan na de ijstijd die ongeveer 10.000 jaar geleden eindigde. Waar eerst ijs lag zijn grote plassen ontstaan. Hierin groeiden planten, stierven af en na jarenlange herhaling van dit proces met afstervende planten, zorgde dit ervoor dat er een veenlaag werd gevormd. Wat eerst laagveen was werd langzaamaan hoogveen. De veenplantjes en veenmossen groeiden namelijk boven het wateroppervlak uit vanwege de steeds dikker wordende veenlaag. Het laagveen heeft onder andere het grondwater nodig, het hoogveen leeft boven de grondwaterstand en leeft van regenwater. Uiteindelijk is er nu nog maar een paar procent van over in ons land waar we heel zuinig op moeten zijn. Om het te behouden is vooral een heel goed beheer nodig. Zeker de kern van het Fochteloërveen heeft nog levend hoogveen.

In dezelfde bovengenoemde ijstijd werd een zogenaamde ijsrug gevormd die nu nog zichtbaar is, de Bonghaar, het recreatie pad tussen Fochteloo en Veenhuizen. Tevens een gevolg van deze ijstijd is de pingoruïne, het Esmeer, aan de Drentse kant.

Hoogveenrestant

Het laatste restant van het levend hoogveen kreeg een andere waarde, natuurwaarde. Door meerdere partijen werd het middels giften, van onder andere de toenmalige Koningin Wilhelmina, aangekocht in 1928 en werd overgedragen aan Natuurmonumenten. Het levend hoogveen was inmiddels verdroogd op een klein stuk na in het centrale deel. In 1938 kocht Natuurmonumenten zelf de eerste hectares van het hoogveengebied. Sinds Natuurmonumenten de beheerder is, wordt er hard gewerkt om dit mooie unieke stuk natuur te behouden. Noodzakelijk, want het Fochteloërveen ligt aanzienlijk hoger dan de omliggende dorpen en landbouwgronden. Hierdoor verdween het water naar de randgebieden. Om het veen niet helemaal leeg te laten lopen zijn er veel randgebieden aangekocht om daar zogenaamde natte natuur te maken. Dit betrof voornamelijk landbouwgronden. Deze randzones dienen tevens als buffer om overmatige regenval op te vangen, de dorpen eromheen houden zo droge voeten. De bijzondere soorten die voorkomen in zo'n veengebied kunnen bij extreem hoge waterstanden nu uitwijken naar de drogere tevens voedselrijkere delen.

Sloten en wijken werden en worden gedempt en kades werden en worden aangelegd om het voor veenmossen nodige regenwater vast te houden. Deze veenmossen zijn nodig om levend hoogveen te behouden en de groei hiervan te bevorderen. De waterstanden zijn daar hoger, zodat het veen niet 'leegloopt'. Middels compartimenten en stuwen is het mogelijk de waterstanden, mits voldoende regenwater, te reguleren.

Ligging

Een deel van het Fochteloërveen ligt in Zuidoost Friesland, te weten 1966 hectare en het aangrenzend deel ligt in Noordwest Drenthe, 1211 hectare (gegevens van 31 december 2017). De oppervlakte van het Fochteloërveen, inclusief de randzones, bedraagt inmiddels dus een kleine 3200 hectare, met andere woorden 32 km².

De hoogteverschillen in de randzone bij het Kleine Veen zijn enorm op relatief korte afstand. Binnen anderhalve kilometer is het verschil vijf meter. De kern van het hoogveengebied ligt overigens twaalf meter boven NAP.

Observatie- en uitzichtpunten en recreatie

De recreatiemogelijkheden hebben vooral betrekking op rust- en natuurliefhebbers. Er zijn genoeg mogelijkheden om te fietsen en te wandelen, maar ook aan de kanoërs is gedacht, evenals aan de rolstoelgebruikers waarvoor een speciaal pad gekomen is, gelegen achter de onbemande informatieruimte van Natuurmonumenten aan de weg Fochteloërveen. U kunt met de beleving beginnen bij deze informatieruimte of iets verderop in de bocht bij de parkeerplaats aan dezelfde weg. Dit zijn de meest voor de hand liggende startplaatsen voor uw fiets- en of wandeltochten. U kunt ook beginnen in Bovensmilde, Ravenswoud, Fochtelo, Veenhuizen of Huis ter Heide. Kortom, genoeg mogelijkheden.

De grote uitkijktoren, in de volksmond ook wel 'De zeven' genoemd geeft een prachtig zicht vanaf vijftien meter over het hoogveengebied waar ook de geschiedenis te zien is, zoals bijvoorbeeld de wijken (afwateringskanalen). De toren staat er sinds eind 2000 en heeft een contragewicht van maar liefst 80.000 kilo. Vanuit de toren lijkt het veengebied op een steppe, soms met de uitgebloeide wolleggrassen ook op katoenvelden. Het gebied is echter zeer verraderlijk, het is nat,

Eenarig wollegras, uitgebloeid.

hoogveen. Je kunt er onmogelijk lopen, behalve op een speciaal wandel- en fietspad erdoorheen. Overigens zijn vanaf de toren zeer regelmatig kraanvogels te zien. Naast dit prachtige bouw-, kunstwerk zijn er meer mooie uitkijkpunten zoals een vogelkijkhut, een cirkel met een bankje te midden van het hoogveengebied, een kleine uitkijktoren in de polder, een kleine uitkijktoren aan de Drentse kant en een kijkwand bij het Kleine Veen. Overal is aan gedacht, maar genieten is het eigenlijk gewoon overal, elk seizoen. Wel of niet bij een speciaal uitkijkpunt.

Terugkeer van de majestueuze kraanvogels

Het centrale natte hoogveen deel is voedselarm in tegenstelling tot de randzones waar het voedselrijker en droger is. Door deze mogelijkheden, in het inmiddels vele duizenden hectares grote gebied, kunnen bijzondere flora en fauna soorten terugkeren, én blijven, die bij dit landschaps-

